

УДК 340.15(477-89)''158/160''930(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-1-2>

Владислав ЄГОРОВ,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) egorov.1977@email.ua

СТАНОВЕ ШЛЯХЕТСЬКЕ СУДОЧИНСТВО ТА ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НАПРИКІНЦІ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.

Вивчення стану розвитку та функціонування державних інститутів середньовічної України, законодавства і права цієї доби, коли більшість її земель входила до складу Великого Князівства Литовського, а, згодом, Речі Посполитої, потребує особливої уваги до діяльності, функцій, повноваження станових судів (урядів). Розгляд цієї проблеми вже здійснений в працях дослідників, котрі, зокрема, проаналізували документальне підтвердження практик поземельних відносин у Великому Князівстві Литовському, що супроводжувалися конфліктами з завданням шкоди опонентові. Ці зіткнення намагався упередити Великий Князь Литовський шляхом видання заборонна подібні дії. Також, у дослідженнях приділено увагу формуванню умов для розгляду суперечок у судових процесах. Тому, дослідники висвітлили у своїх розвідках питання законодавчого обґрунтування діяльності адвокатів, котра була регламентована від початку XVI ст. й значного поширення набула у другій половині XVI – середині XVII ст.

Окрему увагу у працях дослідників, зважаючи на чисельні соціально-економічні суперечності, отримали суперечки між шляхтою та міщанами, зокрема особливості організації судових суперечок між ними, де важливим був обов'язок шляхтичів бути присутніми на судових засіданнях (окрім ув'язнення у ворога, хвороби, служби). Увагу дослідників привернули проблеми що виникали у процесі функціонування норм, котрі мали вирішувати способи розв'язання суперечок шляхти та міщанства.

Зважаючи на стан розробки вказаної проблеми в статті розглянуто особливості функціонування та організації судової системи в українських землях доби середньовіччя, із залученням опублікованих матеріалів судових справ періоду XVI–XVII ст. (Актових книг) відповідних замкових урядів (судів) де містилися записи справ суперечок у середовищі шляхти, князів та з міщанами з відомостями про конкретних учасників конфліктів, сутичок або правочинів.

В статті зроблено висновки про те, що значну частину справ судячи зі змісту записів, становили повідомлення про продаж (купівлю), успадкування майна, про надання письмового повідомлення про присуд до осіб котрих він стосувався та отримання свідчення свідків (сусідів) про залишення тексту присуду. До актових книг гродського уряду (кримінального суду) неодноразово вносились угоди купівлі – продажу. В гродському уряді свідчили й про передачу певної суми коштів, або справи про неповернення боргу. Малопоширеними були справи про розподіл майна між нащадками. Окремим інститутом станового судочинства, котрий був покликаний вирішувати майнові суперечки, розмежовувати маєтності були підкоморські суди. Найбільші ж майнові суперечки між шляхтичами могли розглядатися комісарським судом призначеним Великим Князем Литовським.

Переважає число записів до актових книг гродського уряду (суду) – це справи пов'язані з пограбуванням, крадіжками, побиттями та бивствами, що супроводжували тяжкий злочин – «наїзд», основною причиною котрих були майнові суперечки представників заможної та впливової (з точки зору їхніх державних посад) шляхти Волині. Важливими висновками дослідників цієї проблеми були тези про поширену практику союзницьких договорів – коли патрони (напр. князі) зобов'язувалися допомагати та сприяти своїм клієнтам (напр. шляхті захищати свої наділи від зазіхань ворогів, конкурентів). Практика «наїздів» шляхти мала значне розповсюдження, що вже було досліджено науковцями, й що має численне підтвердження й в тій частині актового, судового матеріалу котрий опубліковано.

Зважаючи на проаналізовані свідчення опублікованих матеріалів актових книг в статті зроблено висновки про те, що окрема регламентація розгляду суперечок між міщанством та шляхтою сформульована в статтях Першого Литовського статуту досить часто не виконувались, коли шляхтичі та їх захисники-адвокати не вважали за необхідне рахуватися з особливістю та дійсністю статусу міщан. В інших випадках очільники міст – війти зволікали з розглядом подібних суперечок міщан з шляхтичами, а міщан намагалися притягнути до відповідальності за злочини шляхтичів саме у міському, а не земському суді (повітовому суді де розглядалися спірні справи шляхти), як передбачалося у статуті.

Наявні приклади справ, свідчать що зміст конфліктів, їх гостроту на Волині у середовищі шляхти також визначали їх складні особисті взаємовідносини та конкуренція, а, також, слабкість Великокнязівської/королівської влади. Це становище негативно впливало на загальний стан функціонування судочинства та судочинства у великокнязівських (королівських)/приватновласницьких міст та міщанства загалом.

Ключові слова: Перший Литовський Статут, Магдебурзьке право, гродський суд, земський суд, шляхта, міщани, адвокати, позов, Велике Князівство Литовське.

Vladyslav EGOROV,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) egorov.1977@email.ua

NOBLY STATE JUSTICE AND CRIMES IN THE UKRAINIAN LANDS AS PART OF COMMON THINGS AT THE END OF THE XVITH – BEGINNING OF THE XVII CENTURY

The article deals with the problem of studying the state of development and functioning of the state institutions of medieval Ukraine, legislation and law of this period, when most of its lands were part of the Grand Duchy of Lithuania, and, subsequently, the Polish-Lithuanian Commonwealth, requires special attention to the activities, functions, and powers of the state courts (governments). This problem was considered in the works of researchers who, in particular, analyzed the documentary evidence of land relations practices in the Grand Duchy of Lithuania, which were accompanied by conflicts with damage to the opponent. The Grand Duke of Lithuania tried to prevent these conflicts by issuing prohibitions. Also, the research pays attention to the formation of conditions for consideration of disputes in court proceedings. Therefore, the researchers highlighted in their studies the issue of legislative justification of the activities of lawyers, which was regulated from the beginning of the XVI century and became widespread in the second half of the XVI – mid-XVII centuries.

In view of numerous social and economic contradictions, the researchers paid special attention to disputes between the gentry and the burghers, in particular, to the peculiarities of organizing court disputes between them, where the obligation of the gentry to attend court hearings was important (except for imprisonment by the enemy, illness, and service). The researchers' attention was drawn to the problems that arose in the process of functioning of the norms that were supposed to resolve disputes between the gentry and the burghers.

Given the state of development of this problem, the article examines the peculiarities of functioning and organization of the judicial system in the Ukrainian lands of the Middle Ages, using published materials of court cases of the XVI–XVII centuries (Act Books) of the relevant castile governments (courts), which contained records of disputes among the nobility and princes and with the burghers with information about specific participants in conflicts, clashes or transactions.

The article concludes that, judging by the content of the records, a significant part of the cases were notifications of sale (purchase), inheritance of property, provision of written notice of the judgment to the persons concerned, and obtaining testimony of witnesses (neighbors) about leaving the text of the judgment in the records of the hrodskyi court (a criminal court of the state, and from the XVth century – in the Ukrainian lands). The hrodskyi court (a criminal court of the state, and from the XVth century – in the Ukrainian lands) also recorded the transfer of a certain amount of money or cases of non-repayment of debt. Cases on the distribution of property among descendants were not very common. A separate institute of state court proceedings, which was designed to resolve property disputes and delimit estates, was the sub-commune courts. The largest property disputes between the nobility could be considered by a commissioner court appointed by the Grand Duke of Lithuania.

The overwhelming majority of entries in the record books of the hrodskyi court (a criminal court of the state, and from the XVth century – in the Ukrainian lands) are cases related to robbery, theft, beatings, and murders that accompanied the serious crime of “raiding,” the main reason for which were property disputes between representatives of the wealthy and influential (in terms of their public positions) nobility of Volhyn region. Important conclusions of researchers of this problem were the theses about the widespread practice of allied treaties – when patrons (for example princes) undertook to help and assist their clients (for example nobility to protect their lands from encroachments of enemies, competitors). The practice of “raids” by the gentry was widespread, which has already been studied by scholars and is confirmed by the published legal documents.

Based on the analyzed selections of published materials from the deed books, the article concludes that the separate regulation of disputes between the burghers and the gentry formulated in the articles of The First Statute Lithuanian was often not implemented when the gentry and their defense lawyers did not consider it necessary to take into account the peculiarity and validity of the burghers' status. In other cases, the leaders of the towns, the viit (head of the local (city or village) administration or self-government in the Middle Ages), delayed the consideration of such disputes between the burghers and the nobility, and the burghers tried to bring the nobility to justice for the crimes of the burghers in the town court, not the zemskiy court (county court for resolving disputes concerning the rights of the gentry in the Crown of Poland and the Grand Duchy of Lithuania), as provided for in the charter.

The available case examples show that the content of conflicts and their severity in Volyn region among the nobility were also determined by their complex personal relationships and competition, as well as the weakness of the Grand Ducal/royal power. This situation had a negative impact on the overall functioning of the judiciary and legal proceedings in the grand ducal (royal)/private towns and the burghers in general.

Key words: First Lithuanian Statute, Magdeburg Law, hrodskyi court, zemskiy court, nobility, burghers, lawyers, lawsuit, Grand Duchy of Lithuania.

Постановка проблеми. Вивчення стану розвитку та функціонування державних інститутів середньовічної України, законодавства і права цієї доби, коли більшість її земель входила до складу Великого Князівства Литовського, а, згодом Речі Посполитої, особливої уваги потребують діяльність, функції, повноваження станових судів (урядів), зокрема тих, котрі були покликані вирішувати цивільні та кримінальні справи (суперечки) що виникали в середовищі провідного стану тогочасної Волині та Наддніпрянщини – шляхти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблема вже отримала розгляд у працях українських дослідників (Єгоров, 2018: 207–213). Увагу дослідників привернула, зокрема, проблема змісту та наслідки збройних конфліктів в середовищі шляхти що відбулося в литовсько-руському праві XV–XVI ст., отже й у тогочасному судочинстві (Гулевич, 2003).

В працях дослідників (Блануца, Вікторова, 2019: 111). Дослідники також проаналізували документальне підтвердження практик поземельних відносин у Великому Князівстві Литовському, що супроводжувались конфліктами з завданням шкоди опонентові. Ці зіткнення намагався упередити Великий Князь Литовський шляхом видання заборон. Засновуючись на документах земських та гродських судів Луцького повіту, матеріалах Литовської метрики щодо життя представників одного з найбільш впливових родів Волині – Чорторійських – луцького старости Федора Михайловича, його сина Івана Федоровича, дослідники виявили, що рішення цього старости щодо суперечок шляхти активно використовувалось й після урядування луцького старости для вирішення судових суперечок шляхти Волині.

Окрему увагу в дослідженнях приділено формуванню умов для розгляду суперечок у судових процесах. Тому, дослідники висвітлили у своїх розвідках питання законодавчого обґрунтування діяльності адвокатів, що відбувалося від прийняття Волинської та Київської уставних грамот на початку XVI ст. (Блануца, 2013). Згодом, законодавче оформлення діяльності адвокатів було викладено у відповідних розділах та артикулах Першого Литовського Статуту. Від початку запровадження адвокатури було встановлено підстави початку роботи адвоката – скарга. Було окреслено окремішність розгляду справ великокнязівських підданих та приватновласницьких, хоч від початку XVI ст. окремі категорії справ – грабіж, підпал, поранення шляхтичів мали розглядатися старостинським судом, сюди залучали в якості суддів – землян, а свідками мали бути саме шлях-

тичі. Важливою, на думку дослідників, була й та обставина, що учасники процесу могли вимагати переведення розгляду справи на розгляд до Великого Князя Литовського (Ващук, 2013: 31–35; Блануца, Вікторова, 2019: 100). Увагу дослідників привернуло й те, що від часу, коли з'явився Перший Литовський статут адвокатську діяльність могли здійснювати, шляхтичі та простолюди, що позначилося на рівні відповідальності адвоката за передачі документів протилежній стороні – позбавлення честі для шляхтича, або страта для простої людини, ув'язнення захисника за здійснену умисну шкоду, заборона суддям, писарям підсудкам, особам духовним здійснювати адвокатську діяльність (Кудін, 2013: 38–42). Значна увага дослідників була приділена також до тієї обставини, що зважаючи на тривалий період здійснення адвокатської діяльності через постійну наявність тривалих та численних суперечок у середовищі шляхти у XVI–XVII ст. в українських землях сформувалися професійні адвокатські родини, діяльність котрих у другій половині XVI – середині XVII ст. докладно вивчена, зокрема й та обставина, що в XVII ст. на Волині представники шляхетських родин Верещак, Бонякевичів, Гуляницьких, Виговських перетворились на професійних адвокатів (Довбищенко, 2013: 42–47).

Окрему увагу у працях дослідників, зважаючи чи чисельні соціально-економічні суперечності, отримали суперечки між шляхтою та міщанами, зокрема особливості організації судових суперечок між ними, де важливим був обов'язок шляхтичів бути присутніми на судових засіданнях (окрім ув'язнення у ворога, хвороби, служби). Положення Першого Литовського статуту встановлювали, що у разі побиття шляхтича міщанином, селянином він мав зазнати покарання через відрубання руки, окрім випадку коли це був райця котрий, фактично прирівнювався до шляхтича й сплачуючи штраф. Важливим було питання того, в якому суді мали розглядатися суперечки між міщанином та шляхтичем у випадку якщо винний шляхтич/міщанин. Коли місто де жив міщанин мало Магдебурзьке право справу якщо злочин здійснив міщанин міг розглянути міський суд, а за відмови шляхтича гродський суд. У випадках, коли злочин було вчинено шляхтичем справа розглядалася в земському суді (Заяць, 2019: 25–53). На думку сучасних українських дослідників, істотні негаразди із власним міщанським судочинством існували через те, що в королівських містах в їхню роботу втручалися старости, а в приватних містах – власники міст. Остання обставина суттєво обмежувала особисту свободу міщанства, зокрема на Волині (Заяць, 2019: 45, 51).

Мета статті. Отже, зважаючи на стан розробки вказаної проблеми є потреба розглянути особливості функціонування та організації судової системи в українських землях доби середньовіччя, залучивши наявні опубліковані матеріали судових справ періоду XVI–XVII ст. (Актових книг) відповідних замкових урядів (судів) де містилися записи справ суперечок серед шляхти та з міщанами за котрими можна ознайомитись з відомостями про учасників конфліктів, сутичок або правочинів (продаж/купівля/застава рухомого/нерухомого майна, а також з учасниками розглядів цих справ – возний генерал (цей уряд отримувався від короля), підстароста, (керівник судових розглядів), свідки (виключно шляхетського стану).

Виклад основного матеріалу. Достатньо відомо, що діяльність, функції, повноваження станових судів (урядів), зокрема тих, котрі були покликані вирішувати цивільні та кримінальні справи (суперечки) котрі виникали в середовищі провідного стану тогочасної Волині та Наддніпрянщини – шляхти діяли у добу XVI–XVIII ст. Це були спеціалізовані Гродські (старостинські), Земські суди (уряди), та підкоморські, котрі розглядали відповідні справи на початку кожного місяця. Функції цих судових установ почали змішувались з XVII ст. (Білоус, Михайловський, Старченко, 2014: 203; Білоус, 2000: 104; Гулевич, 2003: 53). Практика діяльності судів, зміст законодавства (Литовський статут 1529, 1566, 1588 рр.). Матеріали Актових книг судових установ того часу свідчать про структуру організації суду (уряду) періодичність його роботи, а, також, про кількість вкраденого, що відповідало вимогам Литовських статутів про «конкретність» злочину (Гулевич, 2019: 58, 59, 61).

Слід зазначити, що уряди (посади в судовій системі) возного генерал (цей уряд отримувався від короля), підстарости, (керівник судових розглядів), свідки (виключно шляхетського стану), зазвичай давалися пожиттєво, втрата їх була можлива тільки за сеймовим вироком (Білоус, Михайловський, Старченко, 2014: 201–203).

Значну частину справ судячи зі змісту записів, становили повідомлення про продаж (купівлю), успадкування майна, про надання письмового повідомлення про присуд до осіб котрих він стосувався та отримання свідчення свідків (сусідів) про залишення тексту присуду (Ділова мова, 1981: 45, 47, 142). Вищою апеляційною установою у вирішенні справ земських, гродських, підкоморських судів з 1581 р. став Трибунал Великого князівства Литовського. Варто зазначити, що учасники подій – шляхта та князі були наділені вродженими

благородними рисами – отже, при поясненні своїх дій вони не могли неправдиво свідчити (Гулевич, 2003: 52, 61; Ділова мова, 1981: 45, 47, 142).

Важливим учасником судових суперечок були адвокати (прокуратори) правове становище котрих та зміни в ньому у добу XVI ст. визначалися відповідно до з місту Литовського Статуту 1529, 1566, 1588 рр. (Кудін, 2013: 38–42). Так, зокрема, у статуті 1529 був артикул 13 Розділу 6 Про прокураторів, де визначалися вимоги яким мав відповідати такий прокуратор. Захисником зокрема міг бути й чужинець, але тільки у справах про захист честі. У Другому Литовському статуті 1566 р. визначалося що адвокат (котрий міг бути й не шляхетського походження й не повинен бути суддею, підсудним, писарем, особою духовного звання) міг брати участь у справах про вбивства, приниження честі, суперечки за землю, рухому власність, маєтки с. 40, обов'язково бути присутнім на судових засіданнях (за виключенням хвороби з засвідченим документом про неї), що зазначалося в артикулі 34 розділу 4, та артикулах 35, 36, 57, 58 де йшлося й про відповідальність захисника за учинення умисної шкоди клієнту, або передачу матеріалів захисту стороні опонента (аж страти щодо адвоката простолоудина) (Кудін, 2013: 38–42).

До актових книг Житомирського гродського уряду (суду) неодноразово вносились угоди купівлі – продажу. Запис від 27.11.1584 р. свідчить, що Гнівош Дмитрович Стрижевський (Стрижовський) (Вінницький війський) (несудовий земський уряд), один з послів на Унійний сейм 1569 р., засновник міста Янів продав маєтність у с. Дідківці (Дітковець) земському писарю Северину Кропивницькому за 600 коп. литовських грошей (Літвін, 2016: 292, 328, 329, 353). Наявні й приклади продажу нерухомості міщанами. Так, 4.10.1583 р. міщанин Житомира продав свій будинок. Інша угода була засвідчена 9.09.1583 р. коли Кірдей Леміш купив землю у Василя Корчовського (одного з власників Корчовської волості в Житомирському повіті) (Корчів) (Актова книга, 1965: 152, 64–65, 62; Літвін, 2016: 297). Наявне й повідомлення Матвія Клембовського від 22.1.1605 р. про продаж землі (остаточне рішення) (Ділова мова, 1981: 51).

В гродському уряді свідчили й про передачу певної суми коштів, як було за записом від 12.1.1605 р., коли свідком у справі був возний Василь Сосницький (Ділова мова, 1981: 44). В іншій подібній справі – між п. Бялобрезьким та кн. Романом Наримунтовичем Ружинським (пом. 1610 р.) вже йшлося про те, що кн. Р.Н. Ружин-

ський не повернув борг ва 500 польських злотих взятий у Любліні з 1604 р. (Ділова мова, 1981: 51; Літвін, 2016: 500). В записі від 7.1.1605 р., йшлося, що князем не було повернуто борг в 500 польських злотих п. Криштофа Вілкі, а заставлену маєтність с. Галчин князь забрав силою (Ділова мова, 1981: 27–28). Останню дію можна визначити, як злочин із маєтку котрий перебуває у заставі (Гулевич, 2003: 56). Прикладом з'ясування стосунків щодо боргу була й справа між Матвієм Роздобецьким та Стецею Селіховою, котра була розглянута в присутності свідків – панів міщан (шляхетних) житомирських від 16.5.1605 р. (Ділова мова, 1981: 47).

Певно, малопоширеним була справа від 9.1.1609 р. про розподіл майна в родині Сушинських – Проскурів, коли маєтності Корнин, Білки було розділено між трьома нащадками (Федором, Миколою, Юрієм) «обичаєм приятельським» (Ділова мова, 1981: 129–132).

Промовистими також є матеріали більш ранньої доби (першої половини XVI ст.) пов'язані з майновою суперечкою луцького старости та київським воєводою, коли внаслідок шкоди, що була заподіяна ліквідацією ставка воєводи, через що було знищено його поля та сіножаті. Ці дії призвели до звернення воєводи до королівського суду з позовом до кн. І.Ф. Чорторійського. Звідти цю справу було переведено на комісарський суд призначений Великим Князем Литовським. Умовою виконання постанови комісарського суду цій суперечці стало надання заруки визначеною у розмірі 1000 кіп литовських грошей на князя та короля, що було підтвердженням поширеної у Великому Князівстві Литовському правової процедури (Блануца, Вікторова, 2019: 99–101).

Більшість справ – записів до актових книг гродського уряду – це справи пов'язані з пограбуванням, крадіжками, побиттями та вбивствами, що супроводжували тяжкий злочин – «наїзд», основною причиною котрих були майнові суперечки (Гулевич, 2003: 61). Слід зазначити, що, поземельні відносини у Великому Князівстві Литовському супроводжувались конфліктами з завданням шкоди опонентові, що намагався попередити Великий Князь Литовський. Прикладом цього були події конфлікту що виявився у грабунку підданих власника волостей на Київщині Петра Кухмистровича-Дорогостайського урядником кн. І.Ф. Чорторійського про що було внесено скаргу до Луцького гродського суду 11.10.1558 р. Згодом, подібна подія відбулася у маєтку Чорторійського, коли піддані Беати Острозької в маєтках Дубецьке та Мідське заподіяли «гвалти та шкоди»

підданим Чорторійського 2.1.1564 р. Оформлені у виписі з книг київського воєводи К. Острозького ці гвалти підтвердили виж (допоміжний судовий урядовець) князя К.К. Острозького Матвій Завальський, виж Луцького замку Єрофій Гуторович, служебник кн. Чорторійського Ждан Браницький. Після цієї скарги Великий Князь Литовський Сигізмунд Август наказав Беаті Острозькій щоб її піддані виселилися з земель Чорторійського (Блануца, Вікторова, 2019: 104, 108). Серед подібних записів слід назвати розгляд справи (13.5.1583 р.) за участі кн. Кирика Ружинського (пом. 1599 р.) власника латифундії на Брацлавщині, коли два його підлеглих здійснили напад на шляхетський маєток (Актова Книга, 1965: 72–73, 53–54).

Активним учасником зіткнень відповідно до матеріалів актової книги Житомирського гродського уряду за 1582–1588 р. був представник заможної шляхти Житомирського повіту Богдан Іванович Стрибаль (Стрибиль) (пом. 1605) (Літвін, 2016: 203). Він володів маєтності у східній частині Житомирського повіту й був організатором «наїздів» (8.11.1582 р., 15.7.1584 р.) на Т. Мацевича, поміщика Щенієвського 25.4.1583 р., міщан Коростишева (27.8.1583 р., 31.1.1584 р.) та поміщика Ясликовського 19.11.1584 р. (Актова книга, 1965: 38–39, 64, 46–52, 127–128, 120). Відомим був й учасник записів 1583–1584 рр. Григорій Яцькович Бутович, котрий проживав на східній околиці Житомирського повіту й тривалий час вів сусідську війну з Йосипом Немиричем – Київським земським суддею (Літвін, 2016: 255, 271). Його дії загалом відповідали формулі «гвалт (явний, а не таємний злочин) посполитий сусідський» (Гулевич, 2003: 44). Їхня суперечка супроводжувалась нападами від 11.8.1583 р., 21.9.1584 р., 25.4.1583 р., 6.9.1583 р., коли було пограбовано підданих Немирича, вкрадено жито, 24.11.1583 р. було вкрадено худобу, маєток Немирича, а 28.11.1584 р. було спалено, побито підлеглих Немирича (Актова книга, 1965: 46–52, 57, 58, 63, 64, 140–150; Літвін, 2016: 249, 475). Крім того, 7.8.1584 р. було побито слуг Є. Немирича, котрі намагались забезпечити вступ в управління маєтком (Бутович – стріляв в свідків). З подачі Г. Бутовича 21.4., 28.9.1584 р. було здійснено напади його патрона – кн. Корецького. На 26.5.1584 р. Г. Бутович проживав у Топорищах та грабував Черняхів (власн. Немиричів) про що повідомляв син Єсифа – Матвій Немирич від. 30.10.1584 р. (Актова книга, 1965: 83–88, 116). Вказаний конфлікт завершився згодом на користь Є. Немирича – с. Топорище за вироком суду було за ним (Літвін, 2016: 271; Актова книга, 1965: 86–87). Проте, це зіткнення мало продовження й у 1605 р.

у конфлікті кн. Р.Н. Ружинського та Матвія Немирича (пом. 1613) – сина Єсифа Немирича стосовно поправи меж Івницьких з межами Р.Н. Ружинського (Літвін, 2016: 152, 198, 249; Ділова мова, 1981: 29, 51). Отже, поширеною була практика союзницьких договорів – коли патрони (напр. князі) зобов'язувалися допомагати та сприяти своїм клієнтам (напр. шляхті (захищати свої наділи від зазіхань ворогів, конкурентів). Це виявилось й раніше у діях князя І.Ф. Чорторийського, котрий в квітні 1563 р. допомагав луцькому та острозькому єпископу Маркові Васильовичу Жоравницькому, котрий потерпав від нападів урядників княгині Беати Острозької (Блануца, Вікторова, 2019: 105).

Подібні записи про грабунок присутні й про Василя Корчевського (Корчовського) власника Корчевської волості в житомирському повіті в котрого 12.12.1582 р. було вкрадено свиней, а сам він відрізнився у грабунках що свідчать записи від 7.8.1583 р. скарга Кірдея Леміша, згодом повторення, а згодом було пограбовано маєток в Корчові за записом від 23.11.1583 р., а також скарга Гр. Басараба від 4.4.1584 р. Справу владнали в присутності возного Войковського, а Корчовський мав виплатити 200 коп. литовських грошей. Подібними були й записи про конфлікти Сем. Щенієвського та Ст. Ясликовського від 28.9.1584 р., 2.10.1584 р. (Літвін, 2016: 297; Актова книга, 1965: 89–95; 110–116).

Ціла низка записів справ торкались й представника відомого на Житомирщині шляхетського роду – Гаврила Івановича Горностая – мінського з 1566 р., а з 1576 р. – Берестейського воєводи, котрий мав маєтності у Житомирському повіті – Казаровичах. У період 1581 р. був представником однієї з найбагатших родин Київщини та Брацлавщині (Літвін, 2016: 260, 326, 367, 496, 498). Так, 1.2.1582 р. він брав участь у пограбуванні маєтка М. Стрижовського, обвинувачувався у трьох нападах, а сам не з'явився на розгляд пов'язаних з ним, його підданими справ, 4.8.1583 р., 8.9.1584 р.. Подібні відомості від 9.9.1584 р. торкались також Олександра Ворони – представника поважного шляхетського роду з Київщини (пом. 1611), маєток (у Шуйську) котрого був пограбований (Актова книга, 1965: 97, 103–104).

Прикладом цілої серії записів про «наїзд», що супроводжувався жертвами був конфлікт між київським землянином Себастьяном Сингаївським та панами Хомою та Іваном Щенієвськими з приводу вступу у володіння С.Сингаївським (належало його матері) с. Щенієвим, що відбувся на початку 1605 і відображений у записах від 9,10,11.01.1605 р. Ці зіткнення спричинили

смерть Сака Хомича Щенієвського (Ділова мова, 1981: 31–43). Наявний запис до актової книги Житомирського гродського уряду від 08.1.1605 р. також свідчить, що зіткнення могли відбуватися й через напади на слуг представників провідного стану. У записі йшлося, що було забито слугу кн. П.Н. Корецького слугами п. Велекгловського для підтвердження чого було привезено тіло загиблого, котре оглянув генеральний возний й зафіксував тілесні ушкодження (Ділова мова, 1981: 29–30).

Підставою звернень були й сімейні протиріччя. Так, згідно запису 21.8.1583 р. Семен Щенієвський скаржився на Домну Щенієвську яка заслала синів, котрі повбивали його свиней. Також, від 7.10.1583 р. було звернення від К. Постригача на Самсона Сосновського – оскільки до нього з майном перейшла жінка (Актова книга, 1965: 54–59, 63).

Більшість названих випадків об'єднує той факт, що дії в них здійснювались не таємним, а отже злодійським способом, котрий карався значно суворіше (Гулевич, 2003: 44).

Істотно відрізнявся напад викладений в записі від 15.1.1605 р. коли п. Я. Лядович скаржився на п. Я. Лакгевницького за скоєння «наїзду» на його будинок за участі неосілих людей (зокрема татар) «обичаєм неприязельським» та використанням лайки (Ділова мова, 1981: 46; Гулевич, 2003: 46, 58). Учасниками та жертвами зіткнень були й дуже поважні князівські родини. Звинувачення торкались і кн. К. Острожського (Київ. воєвода з 1569 р.) де в записі від 9.10.1584 р. наводилась скарга про побиття товаришів ротмістра Київського замку. Відповідний позов було передано князю возним. Погана поведінка під час розгляду справ, що стосувались князів також були предметом скарг, зокрема тієї, котра була спрямована проти Єсифа Немирича – київського земського судді від земського підсудка від 14.1.1584 р., коли йшлося про позов до князя Вишневецького (Актова книга, 1965: 72–73, 116). Слід навести, що 3.2.1609 р. було повідомлено про напад («гвалт») на маєтність Анни Ходкевич Корецької організований кн. Р. Ружинським, що завершенням спаленням замку Черемошки (Ділова мова, 1981: 158–159).

Зіткнення та сутички між шляхтою могли бути не тільки через поділ нерухомого майна, а й через банальну крадіжку, як було повідомлено від 12.9.1584 р. орендарем Мошковичем, про те, що бояри Кирило Андрійович, Наум Климович побили його служку Схар'ю, та жінку. Названі у відповідь подали на служку Схар'ю, що він та Стась, Езоп – побили Кирила Андрійовича, вирвали волосся, вирвали рушник з 50 копами литовських грошей та шапку за 5 литовських грошей. Заява

була уточнена 12.11.1584 р., іншими оцінками вартості майна (Актова книга, 1965: 136–142).

Наведені випадки свідчать, що їх учасники – шляхтичі, князі – це особи, котрі на відміну від простих грабіжників, зберігали громадянські права. Вони не були «лихими» людьми поза законом, були просто злочинцями, в гіршому випадку «підступними» злочинцями (Гулевич, 2003: 43, 61).

Окремим інститутом станового судочинства, котрий був покликаний вирішувати майнові суперечки, розмежовувати маєтності були підкоморські суди (станові шляхетські суди у Правобережній Україні для розгляду межових справ встановлений у Другим Литовським статутом 1566 р.). Показовим в цьому напрямку є запис Декрету підкоморського суду між п. Андрієм з Домбровиці Фірлеєм Каштеляном Белзьським та панами Габріелем, Яном, Павлом Тишами (Биковськими) від 22.4.1643 р., де зокрема йшлося про розмежування містечок Обухів (Фірлея) та Копачев, маєтності Тишів, розмежування містечок Гайсин та Кисляк (Кисляк) (Ділова мова, 1981: 220, 229–230, 263).

Як вже наголошувалось, Перший Литовський статут визначив умови організації судової суперечки між міщанами та шляхтою. Шляхтич міг уникнути розгляду лише через те що був на службі, перебував в ув'язненні в іншій державі, або через важку хворобу, або, як було додано в наступну редакцію статуту, постраждав через пожежу у маєтку, розбійницький напад, через виконання державних справ. Наявні приклади того, що ці не норми не виконувались, коли вийти зволікали з розглядом подібних суперечок, а міщан намагалися притягнути до відповідальності за злочини шляхтичів саме у міському, а не земському суді, як передбачалось у статуті (Заяць, 2019: 30, 32). Матеріали актових книг містять й описи дій учасників подібних суперечок. Так, 22.10.1582 р. Огафія Тишкова обвинуватила міщан у крадіжці її вола, а 23.12.1583 р. було скарга міщанина Павла Євтуховича на С. Рудича за побиття і пограбування його брата. Був внесений запис на міщан, котрі не повернули зібраних міських коштів від 15.4.1583 р. Траплялись випадки, коли право міщанина з боку шляхтича та його адвоката на участь у суді ставилось під сумнів без участі вейта, поряд з належністю до міщанського стану. Так, у справі володимирського міщанина від 1608 р., коли було викладено його скаргу на підсудка (шляхтича) за те що його урядник з людьми учинив напад на нього під час збору врожаю проса побили та пограбували, а суму збитків скаржник визначив на суму 100 злотих. Суд у цій справі став на бік шляхтича, а адвокат міщанина подав апеляцію до

трибуналу (Актова книга, 1965: 42, 46, 67; Гулевич, 2003: 48–49; Заяць, 2019: 30, 37).

У записах фігурують й міські вейти, як то вейт м. Коростишева, відповідно до скарги 2.5.1583 р. Мошка Мисаковича – не допоміг зібрати податки з міщан, а також побив, пограбував віскобійню його сина. Нерідко вейт ставав на перешкоді у пошуках пограбованого, як це було відповідно до запису 22.8.1583 р., або й сам займався крадіжками. Так, відповідно до запису 8.4.1584 р. – було записано С. Кошковським на сина житомирського вейта, що син вкрав сіно, або вейт Коростишева пограбував підданого короля (Актова книга, 1965: 53–54, 59–60, 44). Подібне зволікання з розглядом справи міською владою було у 1587 р. коли служебник волинського князя, брацлавського воєводи та кременецького старости Януша Збараського (пом. 1608 р.) Григорій Дедеркал скаржився на Кременецький міський уряд і вейта Федора Новоселецького (представника відомої родини на Брацлавщині), адже в його справі з міщанином Павлом Бараном, який побив Дедеркала, кременецький вейт дозволив міщанину апелювати до Львова як вищого суду (Заяць, 2019: 32).

Висновки. Наявні опубліковані матеріали актових книг другої половини XVI – початку XVII ст. містять відомості про учасників конфліктів, сутичок або правочинів (продаж/купівля/застава рухомого/нерухомого майна, а також з учасниками розглядів цих справ – возний генерал (цей уряд отримувався від короля), підстароста, (керівник судових розглядів), свідки (виключно шляхетського стану), важливих учасників судових суперечок – адвокатів, переважно шляхетського походження, а, також, про наявність вищої апеляційної інстанції – Великокнязівського трибуналу. Матеріали насичені інформацією про гострі протиріччя в середовищі провідного стану українських земель того часу – шляхти у сфері землеволодіння, землекористування, боргових зобов'язань, що ставало приводом до силових прийомів у вирішенні протиріччя – шляхетських «наїздів», наслідки котрих доводилось зрештою вирішувати в станових судових установах. Досить часто такі дії мали відкритий характер й опонент завчасно розумів можливий розвиток подій для його майна, маєтку та слуг. Здійснення аналогічних дій в прихований спосіб (в темну пору дня) посилювали небезпечне значення злочину (наїзду) отже й відповідальності. Приклади справ, свідчать що зміст конфліктів, їх гостроту (зокрема на Волині) у середовищі шляхти також визначали складні особисті взаємні відносини та конкуренція, а також слабкість Великокнязівської/королівської влади. Це становище негативно впливало й на функціонування судочинства загалом, його стану у великокнязівських (королівських)/приватновласницьких містах та міщанства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.). Київ : Наукова думка, 1965, 192 с.
2. Білоус Н.О. Документальні джерела з історії Магдебурзького права в Києві XVI ст. – першої половини XVII ст. Самоврядування в Києві: Історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. Київ 26–27 листопада 1999 р. К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2000, С. 101–109.
3. Білоус Н.О., Михайловський В.М., Старченко Н.П. Рец. На кн. А.В. Бортнікової Держава та місцеве самоврядування на Волині (кін. XIV – сер. XVII ст.) – Луцьк : Східноєвропейський університет ім. Л. Українки, 2013. – 552 с. УІЖ. 2014. № 4, С. 194–209.
4. Блануца А. В. Роль «адвокатів» у судових справах шляхти Великого Князівства Литовського (1529–1566 рр.) Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 35–38.
5. Блануца А.В. Вікторова Л. З історії формування маєткових комплексів князів Чарторийських у Великому Князівстві Литовському (кінець XV–XVI ст.). УІЖ. 2019. № 2. С. 94–113.
6. Вашчук Д. П. Адвокатура України у XV – I половині XVI століття (на прикладі Волинської землі) Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 31–35.
7. Гулевич В. «Наїзди» у русько-литовському праві XV–XVI ст. (Розвиток і еволюція права на прикладі «наїздів»). Просемінарії. Медієвістика. Історія церкви, науки та культури. – К.: КНУ ім. Т.Г. Шевченка, І-т укр. археол. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2003. Вип. 5, С. 33–63. (276 с.)
8. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) Відп. ред. В.В. Німчук; Вид. підгот. В.М. Русанівський та ін. Київ : Наукова думка, 1981, 316 с.
9. Довбищенко М. В. Професійна та суспільно – політична діяльність адвокатів Волині другої половини XVII століття (за матеріалами актових книг повітових судів Волинського воєводства) Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 42–47.
10. Сторов В.В. Станове судочинство та злочини в українських землях в складі Речі Посполитої наприкінці XVI – на початку XVII ст. Будівельне право: Проблеми теорії і практики. Друга міжнародна науково-практична конференція (Київ, 6 грудня 2018 р.). Збірник наукових праць. – Київ; Тернопіль: «Економічна думка», 2018, С. 207–213.
11. Заяць А. Правове становище волинських міщан у XVI – першій половині XVII ст. Український історичний журнал. 2019. № 1. С. 25–53.
12. Кудін С. В. Правовий статус адвоката за історичними пам'ятками України XVI ст. Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 38–42.
13. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). К.: «Дух і Літера», 2016, 616 с.

REFERENCES

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582–1588 rr.) [Act book of the Zhytomyr city government at the end of the XVI th century. (1582–1588)]. Kyiv : Naukova dumka, 192 p. [in Ukrainian].
2. Bilous N.O. (2000). Dokumentalni dzhherela z istorii Mahdeburzkoho prava v Kyievi XVI st. – pershoi polovyny XVII st. Samovriadvannia v Kyievi: Istoriia ta suchasnist. Materialy mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoi 500 – richchiu nadannia Kyievu mahdeburzkoho prava. Kyiv 26–27 lystopada 1999 r. [Documentary sources on the history of Magdeburg law in Kyiv of the XVI th century. – the first half of the XVII th century. Self-government in Kyiv: History and modernity. Materials of the international conference dedicated to the 500 th anniversary of the granting of Magdeburg law to Kyiv. Kyiv, November 26–27, 1999]. K.: Fond im. Fridrikha Eberta. 101–109. [in Ukrainian].
3. Bilous N.O., Mykhailovskiy V.M., Starchenko N.P. Reti. Na kn. A.V. Bortnikovoi (2014). Derzhava ta mistseve samovriadvannia na Volyni (kin. XIV – ser. XVII st.) – Lutsk : Skhidnoievropeiskiy universytet im. L. Ukrainky, 2013. – 552 s. [On the book A.V. Bortnikova State and local self-government in Volyn (late 14th – mid-17th centuries). Lutsk: Eastern European University named after L. Ukrainki, 2013. 552 p.] Ukrainskiy istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. №. 4. 194–209. [in Ukrainian].
4. Blanutsa A. V. (2013). Rol «advokativ» u sudovykh spravakh shliakhty Velykoho Kniazivstva Lytovskoho (1529–1566 rr.) [The role of «lawyers» in the court cases of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania (1529–1566)]. Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu. [Bar of Ukraine: history and modernity: materials of the All-Ukrainian Round Table.] Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 35–38. [in Ukrainian].
5. Blanutsa A.V. Viktorova L. (2019). Z istorii formuvannia maietkovykh kompleksiv kniaziv Chartoryiskykh u Velykomu Kniazivstvi Lytovskomu (kinets XV–XVI st.) [On the history of the formation of estate complexes of the Czartoryski princes in the Grand Duchy of Lithuania (end of the XV th – XVI th centuries)]. Ukrainskiy istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. № 2. 94–113. [in Ukrainian].
6. Vashchuk D. P. (2013). Advokatura Ukrainy u XV – I polovyni XVI stolittia (na prykladi Volynskoi zemli) [Bar of Ukraine in the XVth – 1st half of the XVI th century (on the example of the Volyn region)] Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu. Bar of Ukraine: history and modernity: materials of the All-Ukrainian Round Table. Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 31–35. [in Ukrainian].
7. Hulevych V. (2003). «Naizdy» u rusko – lytovskomu pravi XV–XVI st. (Rozvytok i evoliutsiia prava na prykladi «naizdiv»). [«Incursions» in Russian-Lithuanian law of the XV-XVI centuries. (Development and evolution of law on the example of «run-ins»)] Proseminarii. Mediievistyka. Istoriia tserkvy, nauky ta kultury. Proseminary. Media studies. History of

the church, science and culture. K.: KNU im.T.H.Shevchenka, I-t ukr.arkheohr. ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Issue 5.33 – 63. [in Ukrainian].

8. Dilova mova Volyni i Naddniproshchyny XVII st. (Zbirnyk aktovykh dokumentiv) [Business language of Volhynia and Naddnipro region of the XVII th century. (Collection of official documents)]. Kyiv : Naukova dumka, 316 p. [in Ukrainian].

9. Dovbyshechenko M. V. (2013). Profesiina ta suspilno – politychna diialnist advokativ Volyni druhoi polovyny XVII stolittia (za materialamy aktovykh knyh povitovykh sudiv Volynskoho voievodstva) [Professional and socio-political activity of lawyers in Volyn in the second half of the XVIIth century (based on the materials of the act books of the district courts of the Volyn Voivodeship)] Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu. Bar of Ukraine: history and modernity: materials of the All-Ukrainian Round Table. Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 42–47. [in Ukrainian].

10. Yehorov V.V. (2018). Stanove sudochynstvo ta zlochyny v ukrainskykh zemliakh v skladi Rechi Pospolytoi naprykintsi XVI – na pochatku XVII st. [State justice and crimes in the Ukrainian lands as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth at the end of the XVI th – the beginning of the XVII th century] Budivselne pravo: Problemy teorii i praktyky. Druha mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (Kyiv, 6 hrudnia 2018 r.). Zbirnyk naukovykh prats. Construction law: Problems of theory and practice. The second international scientific and practical conference (Kyiv, December 6, 2018). Collection of scientific works. Kyiv; Ternopil: «Ekonomichna dumka». 207–213. [in Ukrainian].

11. Zaiats A. (2019). Pravove stanovyshche volynskykh mishchan u XVI – pershii polovyni XVII st. [Legal status of Volyn burghers in the XVI th – first half of the XVII th centuries.] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. №. 1. 25–53. [in Ukrainian].

12. Kudin S. V. (2019). Pravovyi status advokata za istorychnymy pamiatkami Ukrainy XVI st. [Legal status of a lawyer according to the historical monuments of Ukraine of the XVI th century] Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu. Bar of Ukraine: history and modernity: materials of the All-Ukrainian Round Table. Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 38–42. [in Ukrainian].

13. Litvin H. Z. (2016). narodu ruskoho. Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648) [From the Rus. people. Nobility of Kyiv Region, Volyn and Bratslav Region (1569–1648)] K.: «Dukh i Litera», 616 p. [in Ukrainian].